

ENCYCLOPAEDIAE, SEU ORBIS DISCIPLINARUM... PAVLA SKALIĆA U KONTEKSTU FILOZOFIJSKOG MIŠLJENJA RENESANSE

LJERKA SCHIFFLER

(Institut za filozofiju, Zagreb)

SAŽETAK. U radu se izlažu neke središnje filozofijske pretpostavke i pitanja vezana uz aristotelovsko-skolastičku tradiciju enciklopedizma i stvaranja temelja novog enciklopedizma kao izraza novovjekovne slike svijeta i čovjeka. Novovjekovnu paradigmu mišljenja, artikuliranu navlastito u opusu Pavla Skalića i niza drugih hrvatskih i europskih mislilaca XVI. stoljeća, autorica sagledava u funkciji svekolike renesansne duhovne obnove, posebice obnove znanja, u novom određenju njegova pojma, temelja i cilja. Spomenuta se problematika rasvjetljava i tumači u obzoru filozofijske, kozmološke, spoznajno-teorijske, gnoseološke dimenzije u jeziku znanosti i umjetnosti i njezinim implikacijama u Skalićevu vremenu.

Divimo se korijenima jer poznajemo plodove.
Mirko Dražen Grmek*

I.

Da enciklopedije ne otpočinju gradnju kulture, nego je završavaju, da su one jedan od njezinih čvrstih materijalnih oblika, poput jezika, proishodeći iz punine ljudskog duha i povijesti ljudskog znanja, upozorio je u jednomu svojem tekstu Tin Ujević.¹ Povijest fenomena europskog enciklopedijskog mišljenja i enciklopedijske djelatnosti, enciklopedistike kao znanstvene discipline, tumači se višeznačno: kao motiv književne i kulturne povijesti (prema R. Katičiću²), ali od svojih početaka on ulazi i u obzor filozofijskog mišljenja.³ Posebice se to odnosi na enciklopediju Pavla Skalića, paradigmu europske filozofijske kulture renesansnog razdoblja, djelo ugrađeno u temelje hrvatske i europske znanosti i filozofije.

Zbirke ciklusa sveukupnoga znanja nastaju kao posljedica ljudske umstvene težnje da se postave i utvrde principi znanja, njegove činjenice, koje svoje početke imaju već u antici za pedagoško-didaktičke ciljeve. One se u različitim formulacijama i tipizacijama nastavljaju u kasnijim duhovnopovijesnim razdobljima, u razdoblju srednjovjekovlja, u skolastičkim sumama, razdoblju humanizma i renesanse, sve do razdoblja novovjekovlja, posebice

* M. D. Grmek, *Prva biološka revolucija*, Zagreb, 1996., str. 188.

¹ Tin Ujević, *Prigovor intervjuu, Sabrana djela*, sv. XIV, Zagreb, 1966.

² R. Katičić, *Enciklopedizam kao motiv književne i kulturne povijesti*, Radovi Leksikografskog zavoda M. Križeva, 1, 1991., str. 15–19.

³ Vidi Lj. Schiffler, *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Zagreb, 1989.

XVIII. stoljeća, stoljeća prosvjetiteljstva, kada shema enciklopedije dobiva i svoje filozofsko utemeljenje i značenje, s radom francuskih filozofa enciklopedista, na čelu s velikim figurama, Diderotom i d'Alembertom, i principima teorije znanstvene spoznaje koje oni formuliraju, svođenja sveukupnosti znanja na njihovo sustavno jedinstvo, njihove sistematizacije i klasifikacije, pojmovnog definiranja.

Enciklopedija u tom smislu, kao organon filozofije, u renesansnih se humanista kako eksplicite tako i implicite javlja kao jedna od značajnih tema rasprava vezanih uz status znanosti i umijeća, pitanja metode. Reflektira se tako i u djelu Skalića koje još uvijek uz dosadašnje rezultate proučavanja pojedinih segmenata i aspekata u nas nema svoje cjelovite monografije.⁴ Njegovo djelo nije u cijelosti vrednovano i prosuđeno povijesno analitički i kritički. Valjalo bi utvrditi njegovo mjesto u obzoru renesansnog sinkretizma i eklekticizma, razlikujući te dvije odrednice i dva tipa, ili stila, točnije, dvije metode filozofijskog mišljenja XVI. stoljeća, Skalića kao filozofa, obrazovanog intelektualca svojeg doba, zaokupljena projektom objedinjenja svekolikog univerzuma znanja.⁵ Valjalo bi također razložiti samu narav i značajke fenomena renesansne općekulturne duhovne obnove i Skalićevu ulogu i doprinos toj obnovi. Njegov doprinos vidimo upravo u funkciji te obnove, stvaranja nove duhovne klime, nove slike svijeta i čovjeka, novog znanstvenog impetusa, formiranja novih zasebnih područja znanosti, bezgranične čovjekove znatiželje, optimističke povijesne vizije razvoja i napretka znanosti, obrata vrijednosnih sustava. Premda Skalić zastupa i međusobno proturječna stajališta i u svojim postavkama slijedi Aristotelova učenja koja modificira, također i platonistička kozmološka gledišta, po čemu se i smatra eklektikom, u cjelini se svojim prirodnoznanstvenim i prirodnofilozofskim koncepcijama »stavlja u društvo onih filozofa i znanstvenika koji su preobražavali prirodnoznanstvenu i prirodnofilozofsku sliku svijeta«⁶. Vezana uz razdoblje u kojemu pitanje utemeljenja paradigme znanja postaje jednom od od-

⁴ O Skaliću i njegovu kompleksnom opusu u hrvatskoj se historiografiji pisalo s različitim stajališta, aspekata i naglasaka (filološki, filozofski, muzikološki, medicinski), unutar *corpusa* hrvatskog latinizma, u obzoru hrvatskog enciklopedizma nešto manje, od prve monografske studije I. Kukuljevića Sakcinskog (1875) sve do novijeg vremena. Vidi: M. Krleža, *O nekim problemima enciklopedije. Uvodna riječ na prvome sastanku republičkih redakcija Enciklopedije, 27. januara 1952. u Zagrebu*, Bilten JLZ, 9/10, 1975, o 25. obljetnici, 1950–1975, str. 7–27; K. Krstić, *Počeci enciklopedijske djelatnosti kod Hrvata na latinskom i talijanskom jeziku*, ib., str. 60–62; F. Glavina, *Inicijative, pokušaji i započeta djela naše enciklopedistike i leksikografije*, ibid., str. 63–75; S. Tuksar, *Pavao Skalić: harmonija i glazba sfera*, Hrvatski renesansni teoretičari glazbe, JAZU, Zagreb, 1978; E. Banić-Pajnić, *Pavao Skalić i tradicija »Aeternae sapientiae«*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 17–18, 1983., str. 111–122; Lj. Schiffler, *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, op. cit., pogl. VI, 3, *Enciklopedija P. Skalića*, str. 82–90; A. Jembrih, *Tragom Pavla Skalića*, »Gordogan«, 29–30, 1990., str. 28; isti, *Novi aspekti o atribuciji djela »Dialogus de Lyra«*, Radovi Leksikografskog zavoda M. Krleža, 1, 1991., str. 85–95; Ž. Dadić, *Prirodnoznanstveni i prirodnofilozofski stavovi hrvatskih humanista 16. stoljeća*, Dani Hvarskog kazališta, sv. XVIII, 1992., str. 269–277; M. Girardi-Karšulin, *Pavao Skalić, Eulogus ili o odvojenoj duši*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 35–36, 1992., str. 27–39; ista, *Pavao Skalić, čovjek na razmeđu znanosti*, ibid., 37–38, 1993., str. 9–30; A. Jembrih, *O proučavanjima Pavla Skalića i njegova djela u 20. stoljeću*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 39–40, 1994., str. 131–136; Ž. Dadić, *Hrvati i egzaktne znanosti u osvitu novovjekovlja*, Zagreb, 1994., str. 91, 92. Od stranih autora koji su pisali o Skalićevu životu i djelu od XVIII. stoljeća do danas navodimo djela: J. G. Kreutzfeld, *Scalichius, ein Abenteuer und Premierminister in Preussen*, »Bisters Berlinische Monatsschrift«, Bd. 18, Berlin, 1791; J. Voigt, *Paul Scalich der falsche Markgraf von Verona*, »Berliner Kalender, 1848«, 22, Berlin, 1847., str. 3–88; C. Lobmeyer, *Herzog Albrecht von Preussen, Eine biographische Skizze*, Danzig, 1890; G. Krabbel, *Paul Scalich. Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster, 1915 (monografija).

⁵ O tome vidi: Le Goff, *L'uomo medievale*, »Storia e società«, 1987; M. Fumagalli, B. Brocchieri, E. Garin, *L'intellettuale tra Medioevo e Rinascimento*, Roma–Bari, 1994.

⁶ Ž. Dadić, *Hrvati i egzaktne znanosti...*, op. cit., str. 92.

rednica cjelokupne europske kulturne svijesti, Skalićeva se koncepcija filozofije, fundamentalne, cjelovite, univerzalne znanosti koja traga za prvim načelima, temelji na pretpostavkama znanosti kao takve i pojedinačnih znanosti. Poimanje filozofije kao kritičke umne znanosti koja traga za epistemološkim temeljem postat će osnovom novovjekovnog poimanja znanja. Kloneći se svakog predimenzioniranja renesansnog razdoblja, njegove mitologizacije, idealizacije i opasnih metafora, prisutnih u cjelokupnoj dosadašnjoj historiografiji, suočeni smo još uvijek s nizom pitanja metodološke i problemsko-sadržajne naravi, heterogenosti i pluralizma, složenosti mišljenja. Sve to upućuje na opravdanost poimanja fenomena renesanse kao *problema* (renesansa i/ili renesanse), na razlike u razumijevanjima i tumačenjima (renesansa kao povijesna činjenica i kao tehničko-historijski pojam), pristupima (medijevističko i novovjekovno, primjerice), od prvih desetljeća XX. stoljeća pa sve do danas. Uza sve uznapredovale rezultate intenzivnih proučavanja i jednoznačno neodredive odgovore⁷, valja isto tako biti oprezan u pogledu vrednovanja i određenja svakoga pojedinog filozofema, same naravi filozofskog diskursa pojedinoga renesansnog mislitelja.

Odnosi se to i na Pavla Skalića, obrazovana mislitelja koji svojim životom i djelom predstavlja jedno od lica, odnosno tipova mišljenja renesanse, upravo renesansnog tipa intelektualca. Velike filozofske i opće kulture, Skalić je među onima koji će, kako to pokazuju historiografi renesanse, utjecati na opću duhovnu obnovu. Tematizirajući odnos spoznaje i znanja, podastirući svekoliku mapu znanja svetih i svjetovnih, istražujući i proučavajući bogatu duhovnu baštinu, nastoji Skalić doprijeti do cilja koji sebi postavlja svojom enciklopedijom, izgradnje jedne temeljne znanosti koja predleži i osnova je svih pojedinačnih znanosti, »divinum culmen scientiae«, a to je za njega filozofija, temelj nove znanosti i novih umijeća.

Karakter i narav enciklopedičke, globalne tendencije mišljenja, u funkciji je opće promjene paradigme mišljenja, nove renesansne kulture, promjene metoda s jedne strane, i njoj oprečne tendencije, antiuniverzalizma, s druge strane, kao dva distinktivna smjera mišljenja razdoblja, sadržaja i instrumenata znanja sadržanih u pojmu renesansne znanosti i znanstvenika, ali i promjene slike filozofa kao obnovitelja. Jedna od figura te promjene jest i Skalić (Zagreb, 1534 – Gdańsk, 1575), renesansni humanist »de Lika natione«, kako sebe potpisuje, doktor filozofije i slobodnih umijeća, bečki profesor, kontroverzni znanstvenik, »magnificus ac illustris vir D. Paulus Scalichius, liberalibus in artibus et Philosophia est Doctor creatus... scientia praeclarus«, kako stoji u diplomi Bononiensis Collegia iz 1552⁸. Mijenja mjesta boravišta (Beč, Königsberg, Pariz, Münster, Gdańsk, Bologna, Tübingen), svoja vjerska opredjeljenja (katolicizam, protestantizam), službe (dvorski kapelan i pomoćni biskup cara Ferdinanda). Održavajući veze sa znanstvenim svijetom Europe, filozofima i piscima, Skalić je plodan pisac koji crpi iz bogate duhovne tradicije. Njegov zbir sviju znanja uključuje prikaz najstarije filozofske i teološke tradicije, hermetičko-magijske, mističke, kabalističke, orfičke, pitagorejske, platoničke, peripatetičke, hebrejske, egipatske, kaldejske, perzijske, arapske, grčke, rimsko-helenističke, kršćansku doktrinu, sve do struja mišljenja

⁷ J. Huizinga, *Das Problem der Renaissance*, 1920.

⁸ P. Scalichius, *Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon* (*Znalac enciklopedije ili kruga kako svetih, tako i svjetovnih nauka*), Basel, 1559; naši navodi iz anastatičkog izdanja, Basel, 1984., ur. Dragan Hazler, str. 754–755.

njegova vremena⁹. U svojem enciklopedijskom nastojanju rekonstruiranja sveukupnog sačuvanog znanja, njegova sabiranja, što Skaliću postaje osnovom pokušaja utemeljenja stroge znanosti, rješenja epistemoloških problema, granica pojedinih disciplina znanja (pitanje ljudske spoznaje), Skalić se oslanja na tradiciju renesansnog humanizma, posebice na ideje Pica della Mirandole čije djelo poznaje i kojim se rukovodi, ideje totaliteta znanja, pomirenja različitih učenja i doktrina, pa i međusobno oprečnih struja i smjerova mišljenja. U tom smislu ide i Diderotovo tumačenje obnove eklektizma, moderne eklektičke filozofije XVI. stoljeća¹⁰. *De omnibus rebus et de quibusdam aliis* predmet je rasprava i djela filozofa, pisaca i znanstvenika XVI. stoljeća, vođenih idejom izgradnje gigantske enciklopedije. Skalić nastavlja Cusanusovu viziju revolucioniranja svega znanja, »totius revolutionis circulus«. Na tom tragu piše Skalić svoju *revolutio alphabetaria*, najsavršenije metode znanja, svojevrstan odgovor na pitanja pred kojima se nalazi naraštaj humanista XV. stoljeća, logičara i dijalektičara i autora njegova doba, francuskih, talijanskih i njemačkih, koje navodi u svojem djelu, a koji nude nove kritičke kanone, rukovođeni također idealom ključa znanja kao jedinstva dvaju poredaka, logičkog i metafizičkog (P. Bovillus, P. Maynardus, J. Faber Stapulensis /Lefèvre d'Étapes/, C. Agrippa, Pico della Mirandola, i dr.¹¹), kao odgovor izlaska iz sumnji i krize znanja. Uz ove, Skaliću su uzori i izvori u hermetičkoj teologiji, u svećenika i maga, predstavnika najstarije mudrosti, poznavatelja božanskih tajni, proroka i učitelja, Mojsija, Davida, Salamuna. Na toj osnovi gradi on svoju ideju enciklopedijskog objedinjenja dvaju poredaka znanja, svetog i svjetovnog, dva poretka svijeta, fizičkog i metafizičkog. *Revolutio alphabetaria* (vidi Tabelu II) prevodi Skalićevu ideju savršenog instrumenta uni-

⁹ Skalićeva *Enciklopedija* ima dva svoja izdanja, Basel, 1559. (vidi Tabelu I), i drugo, ponešto izmijenjeno, tzv. katoličko izdanje, Köln, 1571., sa sljedećim sadržajem (*Catalogus et argumenta librorum epistemonis*): Omnium scientiarum, omnisque Philosophiae, Orphicae, Pythagoricae, Platonice, communis, sive Peripatheticae, Medicae, Iuridicae et Theologicae, deinde etiam Symbolicae vel Hebraicae, Summam et brevem descriptionem complectitur; De mysterijs mysticae Philosophiae et varijs involueris, oenigmatibus, et velaminibus, Hebraeorum, Chaldeorum, Aegyptiorum, Parsarum, Arabum, Graecorum, et Latinorum; De anima separata eiusque passione, de rerum Sympathia, et Antypathia, de barbarissimo, et de donnis Vuieri praesigijs; De Iustitia aeterna, seu vera promissione, de ipsamet absoluta idea magna potenti ac terribili: de origine et transmigracione Philosophiae, deque Symbolis et doctrina Pythagorae; De vera Christi doctrina, Iustificacione, Vocatione, de patriae huius vero colonio, deque ignorantiae verae eucomio; De coetu Antichristi, hoc est effrenata libidine et solitaria, pertinatia haereticorum atque hypocritarum deq: Therapeutarum ritu; De Labyrintho Rhomani Antichristi, id est, Lutheri; De missa et eius origine atque conditionibus; De triginta duobus articulis Canonis Missae; De novem choris Antichristi Rhomani, agminis videlicet Lutheri, omniumque haereticorum; De origine illustrium, Essourum ritu, Argonautarum spiritu, Therapeutarum, Gymnosophistarum institutione, et utriusque nobilitatis inijtjs, eusque statu atque regalibus, et contemptu huius seculi; De revolutione Alphabetaria, seu perfectissima, ad omne genus scientiarum methodo; De Dialectica contemplativa ad consequendos scientiarum habitus, perquam utilis ac necessaria; Conclusiones in omni scibili mille quingente quinquaginta tres olim Bononiae propositae; Encomium scientiarum.

¹⁰ U natuknici *Eklektizam* Diderot u svojoj enciklopediji razmatra odnos eklektizma i sinkretizma, pri čemu eklektizam ne smatra novom filozofijom, ni sistematičnom, nego onom koja u ime slobode mišljenja traži pomirenje različitih struja mišljenja i u tom smislu vidi u eklektizmu, posebice renesansnom, doprinos razvoju filozofije, nastalom iz sukoba mišljenja. Bruna, Campanelli, Bacona, Descartesa, Hobesa, Leibniza, smatra Diderot eklekticima sistema, a eksperimentalnu filozofiju novim eklektizmom. Za razliku od toga, sinkretizam smatra nekom vrstom pomoćnika, »šegrt« eklektizma, vezanost uz brojne škole mišljenja, njihovo modificiranje, širenje, odnosno sužavanje, primjerice je to obnova platonizma ili aristotelizma, i u tome smatra G. Bruna, uz Cardanusa i Luthera, predstavnikom sinkretizma.

¹¹ »Božanskim« Picom koristi se Skalić u svojim »Zaključcima« (*Conclusiones*) ističući ga među onima koji pišu *laus scientiae*, kako piše u posveti svojeg traktata *Revolutio alphabetaria, seu perfectiss. ad omne genus scientias Methodus Proemium*, op. cit., str. 418–421, Karlu, nadvojvodi austrijskom i vojvodi burgundskom.

verzalnog znanja. Pritom njegove slike, tabele, sheme i figure (vidi Tabelu III) upućuju na umijeće pamćenja, mnemotehniku, korespondentnost stvarnosti i mišljenja, slikovno-figurativnog i verbalnog (obnova doktrina R. Lullusa krajem XV. i tijekom XVI. stoljeća u Brunovoj »fantastičnoj logici«, prema C. Vasoliju). Te su doktrine kao priprema i prolegomena spekulativnog znanja povijesno tlo Skalićeva zanimanja i bavljenja umijećem mišljenja, obnove metode znanja i teoloških i filozofskih disciplina, obnova mističko-platoničkog usmjerenja, na kojoj u isto doba radi i F. Petrić, obnova *pia philosophia*, koja privodi istinskoj kršćanskoj mudrosti. U rascjepu između svijesti o mogućnostima izgradnje jasne, sigurne i apsolutne spoznaje i nesigurnosti, ispraznosti znanja (C. Agrippa von Nettesheim, *De incertitudine et vanitate scientiarum*, 1527), između operativnosti spoznaje i sofisticiranih oblika spoznaje, Skalić se koristi iskustvom svojih uzora i učitelja, vođen velikom intelektualnom radoznalošću, usmjeren prema *cognitio rerum*. Na toj će osnovi on formulirati svoju namisao izgradnje jedne univerzalne enciklopedije koja bi uključivala univerzalno znanje i znanje univerzalnog, spoznaje jedinstva prirode, *naturalium* i *caelestium*, od teologije, prava, filozofije, medicine, glazbe, govorništva, matematike i magije, i niza drugih u procesu konstituiranja nove podjele znanosti¹². Sve bi ljudsko mišljenje – suma – trebalo biti izloženo ne preživjelom skolastičko-logičko-dijalektičkom metodom, nego njezinim revolucioniranjem, metodološkom obnovom (»omnia breviter totam summam non modo Metaphysices, verumetiam alphabetariae revolutionis complexus – ut vel hinc facile intelligas, quid agendum sit in sublimioribus disciplinis quis deinde et quantus sit scientiarum habitus«)¹³. Iako Skalić ne provodi dosljedno svoju namisao, ostajući pri logičko-metafizičkim principima, kombinatorici i tehničko-pojmovnim distinkcijama, ipak se u pitanjima konstituiranja predmetnosti znanosti, njihova počela (metoda) i pristupa (praktička i teorijska razina) koleba, točnije rečeno, priklanja modelima filozofskog mišljenja, neoplatoničkom, kabalističko-magijskom (tajna znanost) i mističko-kršćanskom, ali i tradicionalnom aristotelovskom (peripatetičkom). Premda se od ovog distancira, on ga ugrađuje modificirana (*revolutio*, prevrat) u svoju podjelu i shvaćanje uzajamne srodnosti i povezanosti znanosti (teologija, astronomija, astrologija, medicina, matematika, magija, pravo, metafizika, retorika, poljodjelstvo, pomorstvo, fizika, etika). Sve one sudjeluju na apsolutno pojmovnome znanju bitka (božanski um, najviše znanje). Područje ljudskog znanja područje je mnijenja, nesigurnog i najmanjeg znanja koje svoje pretpostavke ima u moćima uma, moćima koje privode varki i neznanju. Skalić raspravlja o znanostima, umjetnostima, magiji, kabali, čovjeku, njegovim duševnim svojstvima, i, konačno, o svemu svjetovnom i božanskom (»Novem esse omnium rerum subiecta, Deum, Angelum, Coelum, Hominem, Imaginatum, Scientium, Vegetatum, Elementatum, Instrumentatum«). Skalićeva zbirka sveukupnog znanja, ciklus sakralnih i svjetovnih znanosti, sadrži filozofiju, metafiziku, medicinu, matematiku (koja sadrži aritmetiku, geometriju, sferiku i glazbu), alkemiju, fiziologiju i teologiju, računanje, geodeziju, mehaniku, astrologiju, astronomiju, medicinu, kirurgiju, geodeziju, pravo, glazbu, optiku, moral, ekonomiju, politiku, gramatiku, historiju, dijalektiku, retoriku, poetiku. Njegov katalog vještina i skala znanja uključuje astrološka znanja, znanja geometrije, glazbe, geodezije, optike, mehanike, moralnu nauku, nauku o državi, vojnu taktiku, arhitekturu, grafiku, scenske umjetnosti, sport, ekonomiju. Svaku od tih Skalić opet dalje dijeli na njezine podvrste, pa tako primjeri-

¹² *De magia naturali in lapide philosophorum*, 1563., sadrži tekst Skalićevih filozofsko-teoloških rasprava.

¹³ Op. cit., str. 547.

ce historija obuhvaća povijest mjesta (geografija), vremena, prirode i nebeskih tijela. Skalić donosi čitav niz stručnih nazivaka i tehničkih pojmova. Spomenimo neke; *teološki* termini: sakramenti, milosrdna djela, ljudske potencije, intelekt, volja, pamćenje, imaginacija, Bog, Krist, anđeli, čovjek, duh, duša, priroda, iskušenje, osoba, odnos; *pravni*: pravo, otuđenje, nepravda, posjedovanje, svađa, zakon, ugovor, oporuka; *medicinski*: duh, dob, udovi, operacija, bolest, kriza, medicina, arterija; *prirnodnofilozofijski*: prvi pokretač, forma, materija, vječnost, kretanje, priroda, vrijeme, mjesto, osjet, inteligencija, jednostavno, složeno, tijelo, supstancija, akcidencija, dio, cjelina, želja, čin, potencija, običaj, lišenost, uzrok, posljedica, jedno, nužno, mnogo, akcija, trpnja, univerzalno, partikularno; *etičko-moralni*: znanje, doktrina, kontemplacija, pravednost, ispravka, religija, integritet, moć, nada, poniznost, umjerenost, opreznost, dokolica, okrutnost, praznovjerje, ambicija, oholost, tiranin, kazna, škrtost, zloba, lakomost, vjera, prijateljstvo, strpljenje, sloboda, okrutnost, neznanje; *enciklopedijski* (navodimo ih u latinskom izvorniku): *accidens, actio, actus, agens, appetitus, arithmetica, capacitas, circulus, color, compositio, consilium, corpus, corruptio, dispositio, ens, entitas, essentia, figura, forma, fortuna, genus, geometria, grammatica, habitus, idea, individuum, inventio, linea, locus, logica, marcatura, materia, memoria, metaphysica, moralitas, motus, musica, natura, navigatio, necessitas, obiectum, passio, perfectio, phantasia, philosophia, plenitudo, pluralitas, potentia, proportio, proprietates, pulchritudo, qualitas, quantitas, receptio, relatio, rhetorica, simplicitas, species, speculum, substantia, tempus, theologia, triangulus, unitas, umbra...*

U svojoj gotovo baroknoj kombinatorici termina¹⁴ i pojmova, Skalić donosi njihove definicije i koordinacije, pri čemu svaki sa svojom definicijom i značenjem ima određeno mjesto u cjelini znanja, sačuvano u alfabetu (poredak, *ordo*). »Circulus omnium figurarum«, prema mudrom učenju Hebreja¹⁵, određuje Skalić prema metodi »quae omnes totius artis figuras redit«¹⁶. Taj krug opisuje Skalićevu znanost o biću, filozofsko-teološki utemeljenu i izvedenu, s osnovom u kršćanskoj doktrini Jednog i najvišeg, apsolutnoga znanja kroz arisototelovski tradiranu shemu, model znanja. Treba reći kako Skalićev model u sebi nosi vlastitu granicu, unutarnje proturječje, oslikavajući dihotomiju unutar renesansnog mišljenja samog, dvije njegove tendencije, univerzalističko-globalističke i antiuniverzalističke, nadalje i odnosa vjere i razuma, *experientia* i *scientia*, koje nastoji premostiti (sveto–svjetovno). Skalićev projekt enciklopedije (*clavis scientiae*¹⁷) dolazi kao finale, kompendij onodobnog znanja i same težnje za znanjem, erudita i polihistora koji piše pohvalu vlastitom znanju¹⁸. Spoznaja svih stvari, čudesnih i tajnih kao i svjetovnih, cjeline bitka, najposlije u Skalića nema svrhe u sebi samoj, nego je usmjerena *ad vitam*, u funkciji je sretna čovjekova života. Korisnost i nužnost znanja u tome pretpostavke su obnove čovjeka i njegova života, duhovnog, kulturnog, društvenog i političkog. Preispitivanje epistemoloških osnova tradicionalnih doktrina, također i odnosa filozofije i teologije i ostalih disciplina, neodvojiv je dio i novoga disciplinarnog dijaloga Skalićeva vremena i njegove kulture i svijesti o značenju znanosti i umijeća za ljudsku djelatnost.

¹⁴ Op. cit., str. 447–448.

¹⁵ Op. cit., str. 523. Skaliću je ovdje direktan uzor Pico i njegovi *Conclusiones*.

¹⁶ Op. cit., str. 522.

¹⁷ »Clavis scientiae est, modus et definiendi et dividendi«, op. cit., str. 448.

¹⁸ »In laudem revolutionis alphabetariae«, op. cit., str. 531–532.

Skalić piše svoje traktate i dijaloge s namjerom da izgradi čistu znanost (»ergo puram doctrinam intendo...«), djelo čitave prirode (*omnia Naturae opera*) i prirodnih zakona koji su »utisnuti u ljudske duše«, ali i ljudskoga društva (zakoni i civilne institucije: *legis et institutionem civilium cultura, ex qua tota societas humani generis et similitudo tam morum quam animorum pendet...*¹⁹). Konačno, sve ono čime se čovjek može izbaviti opasnosti i šteta i čime se odlikuje kao ljudsko biće. Inzistiranjem na apsolutnoj spoznaji čovjeka, Skalić inzistira na njegovoj veličini (»Quis hinc non admiretur tantam maiestatem homini insitam.«²⁰) Skalićeve ideje znanja usmjerena je protiv isključivosti pojedinih disciplina, a za njihovu sintezu. Time on pokušava odgovoriti na temeljno pitanje, je li moguće doprijeti do sigurne spoznaje i kako je moguća univerzalna znanost, ili pita o naravi odnosa spoznaje pojedinačnog i općenitog, znanja i mnijenja, znanja prvotnih uzroka i počela, odnosa *što* i *zašto*, te nadalje pitanje pripada li znanje *jednoj* znanosti ili većem broju njih – pitanja izvedena iz Aristotelovih određenja²¹, naime, iz dvojbe oko naravi i mogućnosti znanosti, te razlikama u stajalištima oko zadaća pojedinih znanosti, s obzirom na njihovu spoznaju. Skalić prihvaća Aristotelovu postavku da znanost o svakoj pojedinačnoj stvari postoji tek onda kada znamo što je njena bit²². Skalić razmatra i njegovu podjelu svake umske znanosti s obzirom na počela, na činidbenu, tvorbenu i motriteljsku (ova se dijeli u tri roda, matematika, naravoslovlje, bogoslovlje²³), prihvaćajući Aristotelov pojam bivstva i znanost o bitku kao sveopće prvotne, najviše i univerzalne znanosti koja motri počela i uzroke bića i predstavlja jedinstvo svih znanja, općih i pojedinačnih. Skalić svojom shemom (metafizika, filozofija i teologija) modificira Aristotelovo učenje u kombinaciji s kršćanskom doktrinom, smatrajući najviše božansko znanje temeljnom disciplinom²⁴, istovjetnom mudrosti i pravoj spoznaji, *scientia prima*, pretpostavkom za sretan život čovjeka²⁵, u konačnici poistovjećujući je s *prisca sapientia*, »quibus regitur tota machina, unde philosophia priscorum sapientum... dependet«. I dalje, »supremae enim divinaeque scientiae est, omnes causas considerare: quia est disciplina principalior«²⁶. Zanimljiva su u tom kontekstu shvaćanja dubrovačkoga renesansnog filozofa N. V. Gučetića, njegova podjela znanosti i uloga u odgoju i formiranju ljudske ličnosti. U svojem djelu *Governo della famiglia* (1589), u podjeli znanosti i umijeća prema klasičnoj podjeli sedam slobodnih umijeća, Gučetić u temeljnoj diobi na spekulativne i praktičke znanosti (jedne zasnovane na kontemplaciji, druge na promatranju) ističe filozofiju kao prvu u svjetovnim naukama, »svjetlo po kojem čovjek spoznaje da je božje čudo«, istodobno i božansku, svetu i svjetovnu, u Skalićevu obzoru pojmljene kao prvotne mudrosti i prvobitne ljudske težnje za znanjem²⁷. I kod Skalića, kao i kod Gučetića, svjetovno se pri-

¹⁹ Op. cit., str. 712.

²⁰ Op. cit., str. 715.

²¹ Aristotel, *Metafizika*, 981a–982a, 995b.

²² Aristotel, *ibid.*, 1031b.

²³ Aristotel, *ibid.*, 1026b.

²⁴ P. Skalić, *Encyclopaediae*, op. cit., str. 23.

²⁵ *Ibid.*, str. 10.

²⁶ *Ibid.*, str. 23.

²⁷ »...tra quelle, che fanno perfetto l'animo nostro, è quella, che voi ancora sapete, detta Filosofia, laquale è degna, che sempre tenga fra le scienze mondane il primo luogo di riverenza... un lume, per il quale l'huomo conosce, che sia un miracolo divino«, Nicolò Vito di Gozze, *Governo della famiglia*, Venetia, 1589; Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji*, Zagreb, 1998 (dvojezično izdanje, preveo na hrvatski M. Zaninović, str. 94).

dijeva dvoznačno: *mundanum, prophanum*, ljudsko znanje, kao *oppositum* svetom, božanskom, *impius*, ali i afirmativnom smislu plemenitih znanosti i umijeća, filozofije kao te najviše znanosti, božanskoj nalik. Ona je pogodna za one obdarene većom umnom snagom, ingenijem (»elevato, vigoroso ingegno«), prema Gučetiću božanske ljude, »gli uomini detti divini« (prema Lakedemonjanima, u platonika bogolike), »per imagini di Dio«, stoga dostojnih jednakog takvog obožavanja, ugleda i štovanja. Filozofija, prirodne znanosti i teologija različitim načinima iskazuju Jedno, ono najviše – također i znanosti; manifestacije su to jedne opće, univerzalne znanosti, znanosti o biću i cjelini bića (*scientia universalis*), o Jednom (*qui unum non dicit, nihil dicit*²⁸). Ono što pritom biva različito u tom odnosu, pitanje je organizacije različitih područja, njihova razvedenost i parcijalizacija u području svjetovnih znanja. Sva se ona sređuju prema Jednom. Među znanostima postoji isprepletanje i brisanje oštih granica, uspostavljanje međudisciplinarnosti: tako primjerice retorika zadire u područje dijalektike (teorija invencije, pamćenja), ali i estetike (*ornatum*), književne kritike i politike. Nije to jedini primjer koji s jedne strane upućuje na uspostavu autonomije pojedinih znanstvenih disciplina, a s druge strane na tendenciju razvoja profesionalne specijalizacije.

I renesansni filozof F. Petrić stoji pred pitanjem univerzalnog znanja. On svoju filozofiju shvaća i razvija kao *cognitio universitatis* – spoznaju istine sveobuhvatnog – UNOMNIA njegove prirodne filozofije – u čemu je moguće raspoznati vid spekulativnog mišljenja XVI. stoljeća i model renesansnog optimizma, *racionalni model istraživanja svijeta*, novog *razumijevanja i objašnjenja* fenomena prirode, *ideal znanstvenosti (istine filozofije)*, novog pojma znanja, njegove naravi, kao i nove fizičke i matematičke znanosti, nove svijesti stoljeća o *izvjesnosti i pouzdanosti* znanstvene istine. Odrazit će se to u logičko-epistemološkoj kao i kozmološkoj problematici, u istraživanju prirode osloncem na svjedočanstvo osjetila i na razumske dokaze kojima se, kako sam Petrić ističe, valja služiti (»sensuum testimonis«, »rationum probationibus«). Matematizacija prirode tako će, kao model nove prirodnoznanstvene slike svijeta, od Petrića, Telezija i Zabarelle do Galilejevih fizičko-astronomskih proučavanja i Descartesa, značiti raskid sa starim teleološkim modelom i pojmom *episteme*, označavajući etapu razvoja nove znanstvene metodologije. Promatranjem i kvantitativno-matematičkim metodama nastoji se prodrijeti do istine stvari, njihovih uzroka i principa. U svojoj klasifikaciji znanosti, ponajprije one o prostoru, ističe Petrić geometriju i matematiku kao paradigme filozofskog mišljenja (potom slijede ostale znanosti, aktinografija, gnomika, meteoroskopika, optika, katoptika, skiografija, astrologija, pneumatika, muzika, hidraulika, geografija, mjerništvo, stereometrija, barometrija)²⁹. Petrić izgrađuje vlastiti model teorijskog zasnivanja znanosti (kao nužnosti), određenja njezina pojma i predmeta (znanost o biti) i rješenja njezinih aporija, te odnosa među pojedinim granama znanosti (matematika, fizika, astrologija, teologija) i, najposlije, novog predmeta, sadržaja i zadatka filozofskog mišljenja.

Nastojeći prevladati filozofske gnoseološko-ontološke poteškoće, dvojbe i aporije, također i one antropološko-religijske (što pokazuje i opus N. Gučetića, njegovi teološki rukopisi i rasprave s teološkom problematikom, komentari psalama) i pitanja same znanstvenosti znanosti, premda ne eksplicitno, ipak u nekim bitnim pitanjima (je li znanost znanost beskonačnog ili konačnog), odražava Skalić dvojbe jednoga prijelaznog razdoblja. U vremenu novih teorija i tumačenja, prevrednovanja sustava znanja, poimanja univerzuma (ideja kvan-

²⁸ Skalić, op. cit., str. 141.

²⁹ F. Patricius, *Nova de universis philosophia*, PC, knj. II.

titativno beskonačnog), novog odnosa prirodnih znanosti – materije, duše, Boga, i eksperimentalnih – uloge iskustva i duhovnih znanosti, bavi se Skalić pitanjem njihovih temelja, kriterija i principa, pitanjem realnog statusa znanosti, znanstvene vrijednosti pojedinih disciplina. Time pridonosi i novoj tipologiji znanja, promjeni modela mišljenja, novom odnosu spram filozofskih autoriteta, i novoj slici znanstvenika.

Skalićeva je enciklopedija također jedan od izraza nove *libertas philosophandi*, otpočele već s europskim humanistima XV. stoljeća, da bi svoje zrele predstavnike imala u B. Telezija, F. Petrića i G. Bruna³⁰, s promjenom univerzalnih kategorija. Primjerice se to odnosi na pojam svjetla u Petrića (također pojam života i univerzuma), pitanja početka u Telezija, na pojam prirode i Boga u Bruna, pitanja odnosa Jednog i mnoštva, jedinstvenoga materijalnog principa, tjelesnog i duhovnog, svetog i svjetovnog. Spomenuta problematika odrazit će se i u karakteru i podjeli znanosti, pitanju umne spoznaje i u pojavi nespecifičnih filozofskih pojmova (*tjelesna netjelesnina, netjelesna tjelesnina kod Petrića*), pitanju adekvatnosti, preciznosti filozofskog pojmovlja (*akt, potencija, stvarnost, mogućnost i dr.*), uloge i odnosa slika i pojmova, nastojanja na objašnjenju i definiranju jedne uniformne strukture i principa svijeta i uloge koju ovdje ima upravo »pobožna filozofija« drevnih, a ne više Aristotelova koju štoviše valja zabraniti u svim školama i učilištima³¹, zajedno s lažnim njegovim principima i kategorijama prirodnog događanja (npr. kategorija vremena).

S nakanom da uspostavi obnovu, principe i kriterije znanosti i umijeća, Skalić ih nalazi u principu *univerzalnosti, sveopćosti* kojima je, kako pokazuje, podređena svaka znanost i umijeće (*lex veritatis de omni*), principa *homogenosti (per se)* i *uzajamnosti (lex sapientiae)* na zajedničkom sudjelovanju u mudrosti kojom čovjek dograđuje sebe u svijetu, prema idealu najvišega umnog zakona. U Skalićevu se katalogu znanja gubi tradicionalna podjela na *scientia* i *ars*. Umijeća zadobivaju status znanosti; *cognitio* je vezana uz *operatio*. U Skalićevu se djelu reflektira, premda ne kao ono radikalno novo u njegovu mišljenju, ali već kao njegova slutnja, svijest o praktičkim implikacijama koje duhovne znanosti imaju za svijet čovjeka, svijest o potrebi objedinjenja teorijskog i praktičkog znanja u enciklopedijski sustav, ne isključujući pritom specifičnosti njihova područja, metode i oblike, ali i potrebu za njihovim dijalogom, drugim riječima za onim što priopćujući postaje zajedničkom svojinom, radeći na zajedničkomu svjetskom redu. Postulirani red svijeta, ideje divinizacije čovjeka, Boga imanentnog prirodi, teme filozofijskog mišljenja postaju modelom enciklopedije u Skalićevoj viziji, poimanju Jednog u njegovoj drugotnosti, *alteritas*, mnoštvenosti, *omnia*, u Jedno-Svemenu, ne u formalnom, nego ontologijskom slaganju. Univerzum stvari i riječi mišljen je prema ideji *totius mundi Sympathia*³², imajući na umu težno jedinstvo verbalnog i stvarnog znanja koje se iskazuje metaforički kao *liber scripturus inter et foris* (T. Campanella), kojim se svijet nastoji objasniti i sustavno protumačiti korisnost i vrsnoću *svih* znanstvenih disciplina kojima Skalić piše hvalu (*Encomium scientiarum*).

³⁰ Valja napomenuti da iste godine, 1591., izlaze Petrićeva *Nova de universis philosophia* i Brunovo djelo *De immenso et Innumerabilibus*.

³¹ F. Patrizi, *Nova de universis philosophia*, v. posvetu Papi Grguru XIV.

³² Op. cit., str. 131.

II.

Vezano uz historiografske pristupe i rezultate dosadašnjih proučavanja lika i misli Pavla Skalića, svih dimenzija i kompleksnosti te misli, kulturno-povijesno i posebice enciklopedijsko njegovo značenje, valja upozoriti na to kako njegovo djelo i s višestoljetnim odmakom otvara neka pitanja filozofske prirode. U svojemu nastojanju utemeljenja enciklopedije kao znanstvene discipline nastoji Skalić *in lato sensu* pružiti svoj osobni prilog, odgovoriti na neka temeljna onto-gnoseološka pitanja svojeg vremena – renesanse kao prijelaznog razdoblja europske duhovne povijesti. Protagonist jednoga odlučnog momenta duhovne preobrazbe, u nizu onih koji su otvarali puteve obnovi filozofije i religije, Skalić je još uvelike baštinik najstarijega misaonog naslijeđa, njegov sugovornik i tumač, ali i svjedok i sudionik prodora novih ideja, križanja stare i nove slike svijeta i univerzuma, kritičke spekulacije, heterogenih stajališta i smjerova škola mišljenja (kao predmet mogućih obrada posebnih tematskih cjelina, primjerice, bili bi: Skalić i religija, Skalić i hebrejska kultura, Skalićev humanizam, Skalić i magija, Skalićeva kombinatorika, odnos Skalić–Trubar, i druge). Živeći u vremenu obilježenom nestankom mislitelja i reformatora, nositelja velike duhovne mijene, Erazma (1536), Luthera (1546), Calvina (1546), u vremenu događaja presudnih za svjetovnu i crkvenu povijest Zapada, Skalić pripada onom smjeru mišljenja koji u općoj duhovnoj obnovi vidi mogućnost izlaska iz aporija mišljenja. Otvorenost spram mnogih i različitih mišljenja, poznavanje različitih kultura, pomirenje najoprečnijih koncepcija u jedinstveno učenje, konkordije znanja, priznavanje svih istina, nisu drugo doli traganje za garantom sigurnosti jednoga nesigurnog vremena. U tome vidimo i Skalićev program svetih i svjetovnih znanja, povezivanja znanja i vjere, filozofije i teologije, program konkordancije mišljenja i doktrina. Vjeru u smisao povijesti utjelovljene u duhovno jedinstvo velikih filozofija i religija, jedinstvo znanja, izvjesnost znanosti, savršenu spoznaju i istinu, njezino obvezujuće važenje i uvjet disciplina, naći će Skalić, kao i najveći predstavnici renesansnog mišljenja (Petrić, Bruno, Campanella) u obnovi najstarije filozofije, hermetičko-magijske tradicije, u učenjima starih egipatskih mudraca, hebrejskih proroka, u platonizmu i neoplatonizmu. Činjenica da se Skaliću odriče kvalifikativ izvorna mislitelja i drži ga se eklektikom i pantofilom ne umanjuje, međutim, činjenicu da je Skalićeva osnovna nakana i usmjerenje pronaći argument vlastitim tezama izgradnje znanosti metodom najprimjerenijom njezinu sadržaju. Skalić erudit zanosi se snovima o simpoziju mudraca, njihovu tumačenju najljepše radionice svijeta (*Eulogus, seu de anima*). Skalić od humanista XV. stoljeća preuzima i učenje o čovjeku magu, tumaču i službeniku prirode (*homo naturae minister et interpres*). Ulogu znanja Skalić vidi kao funkciju konstituiranja *regnum hominis* uzorom na *regnum Christi*. Znanje je to o tajnoj osnovi svih stvari, istini i mjestu čovjeka u hijerarhiji bića, ogledalo Skalićeva mišljenja i njegove humanističke dimenzije (renesansni neoplatonizam, utjecaj M. Ficina, *De christiana religione*, Pica della Mirandole, *Apologia*, *Conclusiones*, *Oratio de hominis dignitate*). Riječ je, naime, o sintezi sveukupnosti znanja za koju Skalić nalazi novi pojam: *enciklopedija*, u novovjekovnom njegovu značenju. Osnovom te sinteze je i *Ficinovo* i *Picovo* učenje, shvaćanje prirodne filozofije i *Ficinova* filozofijska magija. Pohvala čovjeku magu pohvala je čovjeku mudracu, poznavatelju najviših tajni, subjektu univerzalne obnove znanja i vjere. obraćajući se, naime, najstarijim, prvobitnim izvorima znanja, spoznaji božanskog, mislitelj Skalićeva vremena reagira na dotrajalost srednjovjekovne skolastike. Tračajući za ključem koji će otvoriti tajna vrata univerzuma, prodrijeti u tajnu božanskog ritma i

harmonije svih bića, traga se za jedinstvenom osnovom svih područja znanja, smjerajući prvobitnom zajedništvu sveg znanja, idealu *aeterna sapientia*.

Po svojem shvaćanju enciklopedije, onog što je oblikuje kao sustav, shemu, mapu univerzalnog, kvalitativno homogenog znanja (*orbis scientiarum*) njegovih principa, instrumenata i metoda, njegove upotrebe gospodarenja, moći znanja, i njegovih implikacija u povijesti ideja i mišljenja, filozofskog i znanstvenog, Skalićev opus predstavlja jednu značajnu dionicu razvoja europske enciklopedistike. On nas obvezuje na promišljanje i preispitivanje nekih i danas aktualnih i otvorenih pitanja: temeljnih *principa* (klasifikacije, sređivanja znanstvenih činjenica i podataka), funkcije znanstvene *vrijednosti*, *statusa* znanosti, *odnosa* znanosti i disciplina, njihovih *pragova* i *granica*, *predmeta*, *područja*, *metoda* i *instrumenata* znanja, uloge i mjesta enciklopedije u sustavu društva i kulture. Nadalje je to pitanje *odnosa znanja* i *moći*, *uvjeta uporabe* znanja, kvalificiranosti njihovih nositelja, pitanje načina *korištenja* i *vrednovanja* znanja, indeksa njegovih vrijednosti, diskursa *istine* i volje za znanstvenom istinom, pitanje *dosega*, *rezultata*, *ciljeva* i *širenja* spoznaje. Drugim riječima, u njima se očituje avantura, *iter*³³ cjelokupnog mišljenja Zapada, u znaku *logosa* i *cogita*. O tome danas pišu ne samo teoretici i znalci enciklopedistike i leksikografije, nego i filozofi, pisci i umjetnici³⁴.

U današnjem vremenu dehomogenizacije ideja, konstantnog redefiniranja pojmova kojima operira znanost, promjene indeksa istine, nesagledivih perspektiva specijaliziranog znanja, principa odvojenosti disciplina, novih oblika znanstvenih područja, i sve upitnijeg statusa duhovnih znanosti, s jedne strane, i uviđanja potrebe i ponovnog vraćanja sadržajima duhovnog bitka, analizi kategorija mišljenja, težnje za izgubljenim jedinstvom, sustavom, *homo quammodo omnia*, Skalićeve gnoseološke preokupacije, njegovo nastojanje za sintezom, totalitetom svijeta znanja (princip *koherentnosti* i *homogenizacije*), prevodi središnju renesansnu filozofijsku ideju *čovjeka* i *svijeta*, čovjeka kao cjeline (*communio*, *unomnia*), mikrokozmosa i makrokozmosa. Visok status duhovnih znanosti koji u Skalićevoj viziji objedinjenja svih disciplina znanja i umijeća (njih četrdeset) biva u konačnici ipak izjednačen s referencijalno neutralnim područjem, mada se istovremeno poziva na njihov praktički karakter, ima svoje opravdanje u pretpostavkama njegova mišljenja: filozofskoj, antropološko-psihološkoj, i socijalnoj: vjeri u (aristotelovski) pojmljenu čovjekovu prirodenu težnju prema znanju, njegovu radoznalost i želju za moći s pomoću znanja. U tom smjeru Skalićeva se raščlamba morfologije znanja, definiranje stručnog i tehničkog pojmovlja, kreće spram jedinstva, *totum*, cjeline disciplina u zajedničkoj radionici mišljenja u kojemu se međuodnosi disciplina vide u najsavršenijem obliku, krugu (*kyklos*), a ne više u hijerarhijskom poretku. Skalić poima enciklopediju kao *znanje znanjâ*, pokušaj iskoraka iz granica pojedinog područja i uvira u ono *sveopće* koje sjedinjuje opće pojmove jedne prema drugima, smjerajući k si-

³³ Svojom kritikom kancelara Francisca Bacona, »oca eksperimentalne filozofije«, Voltaire podvrgava kritici puteve spoznaje novovjekovnog čovjeka, njegovu zavedenost duhom sistematičnosti i usavršavanja razuma. Kritičko-ironički Voltaire se osvrće na Baconovo djelo, primjećujući kako je ono jedno od najmanje čitanih knjiga, i, štoviše, najbeskorisnijih, skela koja je poslužila kod izgradnje nove filozofije, poslije suvišna, kad je to zdanje već jednom bilo podignuto (usp. Voltaire, *Lettres Philosophiques*, XII. pismo, *Éloge de Bacon*).

³⁴ Alberto Savinio, *Nuova enciclopedia*, Milano, 1977. »Filozofija europske tradicije na duge se staze orijentirala po jednom važnom idealu, idealu sistematskog, metodski osiguranog i na čvrstim temeljima izgrađenog znanja, po idealu metodski osiguranog sazajnog napretka«, A. Welmer, *Prilog dijalektici moderne i postmoderne*, »Adorno, branilac ne-identičnog«, Novi Sad, 1987., str. 136.

multanosti dijaloga pojedinih znanosti (medicina – filozofija, magija – prirodna filozofija, znanost – etika, umjetnost – znanost, *ars – scientia*). Drugim riječima, riječ je o interdisciplinarnosti znanosti, međuodnosu koji sad postaje nova hijerarhija znanja. Univerzalnost izvedena iz jedinstva principa sviju znanosti ne može se više zadovoljiti principom (i kriterijem) stupnjevanja, nego *generalnosti, općosti*, upućene sustavu ljudskih spoznaja, utemeljenu na metodi spoznaje (osnovom još u Aristotelovoj logici), spoznaje *istine* svijeta, moći da se ona misli. Kao rezultat, uređenje je elemenata znanja, njihovo sređivanje u red (pojam *ordo* jedno je od ključnih pojmova renesansnog mišljenja, uz pojam *metode*), pojmovno sređivanje, raščlamba i definiranje, argumentirano pojašnjenje. Umijeće mišljenja³⁵ i pamćenja iskazuje se upravo u enciklopediji, objedinjenju svih područja znanja³⁶, radionice (*fabrica*) svih disciplina, ne shvaćene kao banka podataka, nego kao njihovo kritičko preispitivanje, nikad dosegnute konačnosti određenja.

U svojem nastojanju prikaza riznice svega znanja, točnije mudrosti (*thesaurus sapientiae*), koje je filozofija tek potonja izvedenica, samo ljubav prema mudrosti, prihvaća Skalić svekoliku, za njegovo vrijeme i mišljenje, bitnu tradiciju, propitujući neka temeljna pitanja mišljenja svojeg doba. Ostajući u svojim odgovorima u okvirima umnogomu najstarije duhovno-misaone tradicije, također kolebajući se u dilemama filozofske i znanstvene misli svojeg vremena: u pitanju naravi znanosti i njezinih kriterija, o tome što znanost jest, u pitanju mogućnosti, dosega i granica, cilja i zadaće znanja, ljudske moći spoznaje, spoznaje objektivne istine, odnosa osjetilnog i duhovnog, umstvenog i iskustvenog, odnosa znanja i mnijenja, apsolutne i relativne spoznaje principa, uzroka, izvjesnosti znanja, odnosa znanosti i umijeća (*artes sermocinales – artes reales*), pitanja korisnosti znanja, njegovih pragmatičnih ciljeva. Siguran, međutim, u vrijednosni sustav znanja i generalizacija spoznaje, u to da je filozofu, dijelu obrazovane elite, određen cilj, zadaća, ali i povlastica praćenja ali i razumijevanja kako naravi principa ljudskog duha, tako i principa ljudskih disciplina, uvid u napredovanje ljudske spoznaje i znanja. Skalićev optimizam u tom pogledu ogleda se u njegovoj vjeri u potrebu i mogućnost sinteze i verifikacije, izgradnje konceptualnog instrumentarija analize znanja, metode *omnia ordine*, tehnike znanja i njegove racionalizacije, eksplikacije. Enciklopedija tako postaje ogledalom umijeća mišljenja o svijetu kao *redu*³⁷ koji privodi znanju o najvećem, apsolutu, o kojemu postoji tek nesigurna spoznaja, ograničena ljudskim spoznajnim moćima. Aporije znanja rješava Skalić u horizontu problema i njihovih rješenja europske kulture XVI. stoljeća, sažimajući u svojem djelu upravo njezina distinktivna obilježja.

Skalićeva vizija i projekt enciklopedije stoga jest jedna od paradigmi nove kulture stoljeća i njegova optimizma, novoga koncepta znanja, filozofije, prirodne znanosti, filologije,

³⁵ *Ratio disserendi de rebus*, J. Sturm.

³⁶ Skalić navodi sljedeće znanosti i umijeća: alkemija, aritmetika, mehanička umijeća, astrologija, astronomija, računarsko umijeće, pravno i crkveno umijeće, kirurgija, dijalektika, dioptika, etika, geodezija, geometrija, geografija, gramatika, historija, medicina (praktična i teorijska), logika, magija, matematika, metafizika, meteorologika, optika, metrika, filozofija i njezini dijelovi (moralna, simbolička, poetika), poljodjelstvo, umijeće retorike, fizika, fiziologija, političko umijeće, teologija (*symbolica cognitio*), pomorstvo, scenografsko umijeće.

³⁷ O ulozu i značenju metode dijalektičke i retoričke spoznaje, izdvajamo djela: C. Cluserus, *Methodum analytica*, 1563; P. Ramus, *Dialecticae Institutiones*, 1546; Ph. Melanchthon, *Erotemata dialectices*, 1547; J. Zabarella, *De Methodis libri quattuor*, 1578; M. Nizolio, *De veris principiis et de vera ratione philosophandi*, 1553.

retorike, povijesti, pedagogije, umjetnosti, i dr. Skalićev prilog povijesti enciklopedistike sastoji se ponajprije od njegovog osobnog uključivanja u program preuređenja svih disciplina u funkciji obnove kao opće tendencije stoljeća. No u njegovo se vrijeme javljaju i disonantni glasovi, sumnja u uznapredovalo znanje koje prati kvarenje ljudske prirode, gubitak sreće, nevjerica u moć znanja, u adekvatnost odnosa riječi i stvari (G. Bruno, F. Rabelais). U svom filozofskom učenju o univerzumu kao matematički neopisivom i kvantitativno neodređenom, o jedinstvu prirode i njezinoj cjelini, jedinstvu zemaljske i nebeske fizike, Bruno je, primjerice, okrenut kritici apstraktnih, definitivnih pojmova. S uznapredovanim znanjem, umijećima i otkrićima (*industria, studio*), uznapredovalo je zlo u svijetu, nesreće, nasilja, izgubile se vrline, narušeni su zakoni prirode zbog nasilja koje se vrši nad njom, piše već Bruno, govoreći o zlatnom dobu, mnogo korištenom motivu renesansnog mišljenja. Bol, muke, nezdrav život, strepnja, smrt, dolaze kao posljedice oholosti ljudskog mišljenja. Bruno govori o mnoštvu zala i o »plaču njegovog stoljeća«, o lažnim idolima i ljudskoj prirodi koja je postala sebi samoj tiraninom, o riječi i djelu koji su udaljili čovjeka od njegove slike i uzora. Razvijajući svoje umne sposobnosti, napredujući u znanju, u čudesnim izumima i otkrićima, čovjek je, upozorava Bruno, usprkos tome, stvarajući drugu prirodu, produbio jaz između uma i srca, znanja i njegove primjene. Znanje bi trebalo biti ogledalo čovjekove mudrosti, bogolikosti, razboritosti i mudrosti. I Bruno, kao i Skalić, traga za metodom znanja koja bi bila organon spoznaje, i nalazi je u ljubavi, božanskom impetusu i mudrosti, inače tradicionalnoj temi i motivu renesansnog neoplatonizma. Koristeći se antičkim mitom o Akteonu koji reaktualizira i resemantizira, izlaže Bruno svoja gnoseološka gledišta, svu aporetičnost i tragičnost mišljenja, ljudske spoznaje, svetog i svjetovnog znanja. Kao što u svojem razmišljanju o zlatnom dobu upozorava na nerazmjer razvoja znanja i spoznaje i ljudske sreće i moralnog napredovanja, na neravnotežu znanja i moći, tako mitom, metaforom spoznaje, upozorava na opasnosti znanja, na paradoks da se od napredovanja ide prema nazadovanju, opasnost da čovjek postane plijenom i žrtvom vlastitog uma; na pozornici ljudskih spoznaja u teatru svijeta, kako piše u posveti svojeg djela *Gli Eroici furori* Philipu Sidneyu, Bruno progovara sa sviješću o nesagledivim posljedicama sofisticiranog znanja za puninu čovjekova bića, njegovu ravnotežu i harmoniju, unutaranju, duhovnu ljepotu koju ne treba tražiti izvana (odnos Akteon–Dijana), nego u sebi samome, duhovnoj težnji, a nikad dosegnutoj spoznaji apsolutnog. Svijest je to i o opasnostima znanja, njegove uporabe, s kojima je suočena europska civilizacija, od njezinih početaka do modernog doba.

Skalić predstavlja drugi pol modela epistemološkog mišljenja renesanse, u kojem razlikujemo više modela: da spomenemo samo nekoliko primjera, traganja za najopćenitijom znanošću na koju je moguće svesti mnoge i različite najplemenitije oblike ljudskoga znanja: za Bacona je to eksperimentalna znanost, za Ramusa dijalektika, za Petrića i Catenu matematika, za Speronija logika, za Bruna kombinatorička tehnika *ars memoriae*, neka vrsta pokretnog rječnika mnemotehnike, enciklopedijskoga znanstvenog umijeća pamćenja, sastavnice ne samo koncepcije univerzalne spoznaje, nego i univerzalnog jezika, traženja tehnike pohrane cjeline ljudskoga znanja i njegove transmisije, temelj ljudske sreće (Bruno, *De umbris idearum*, 1582). Ta je tema jedan od toposa renesansnog mišljenja koji nalazimo i u konstruktima inženjera već u XV. stoljeću³⁸. Sama je ta ideja rođena već u razdoblju antič-

³⁸ Giovanni Fontana 1400. godine konstruira slikovni stroj, slikovni rječnik, didaktičko pomagalo čuvanja pamćenja, neku vrstu prototipa modernog kompjutera; vidi E. i G. Battisti, *Le macchine cifrate di G. Fontana*,

koga grčkog mišljenja, i nalazimo je eksplicitno formuliranu u Simonida s Keosa, lirskog pjesnika, kao izumitelja mnemotehnike, a nastavlja se u razdobljima srednjovjekovlja predstavom *turrus sapientia*, u djelima autora Bernardina iz Siene, Raymundusa Lullusa, Rogera Bacona, nadalje u kulturi XVI. stoljeća: G. Camillo Delminio, *Idea del Theatro del mondo* (1550, posmrtno)³⁹, A. Citolini, *La tiposomia* (1561), C. Ripa, *Iconografia* (1593), do Leibniza, Comeniusa i njegove zamisli višejezičnog rječnika, neke vrste enciklopedije (*Orbis sensualium pictus*, 1569, anastatičko izdanje J. E. Sadler, London, 1968), »novog alfabeta« A. Kirchera, sve do L. Wittgensteina i U. Eca⁴⁰, štoviše do motiva modernog književno-romanesknog izričaja (G. G. Marques, C. Fuentes)⁴¹. Izraz je to, naime, konstantne težnje čovjekove za posjedovanjem univerzalnog znanja, njegovim gopodarenjem i čuvanjem, kojim se rukovodi u svojim djelatnostima. Jedan od oblika tog općeg nastojanja XVI. stoljeća, sabiranja sveg znanja u enciklopedijski sustav pamćenja (»enciklopedijski kolekcionizam«⁴²), jesu i enciklopedije i rječnici, repertoriji riječi, pojmova i stvari, čemu se pridružuju i ideje univerzalne, virtualne biblioteke, virtualne memorije (nekadašnja renesansna ideja o »thesaurus sapientiae«, »mathesis universalis«), »stroja«, »mreže« znanja u funkciji reforme škole i kulture.

Spomenutom filijacijskom nizu pridružuje se i Skalić svojom enciklopedijom, ogledalom jedinstvene koncepcije svijeta i sveukupnosti znanja, svetih i svjetovnih. Bez erazmovske prodornosti, kritičke žestine i dubine njegove znanstveno-filozofske metode, dometa

---

Milano, 1984; također, L. Bolzoni, *La stanza della memoria. Modelli letterari e iconografici nell'età della stampa*, Torino, 1995.

³⁹ Lj. Schiffler, *Giulio Camillo Delminio, Ličnost i djelo*, »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, 11–12, 1980, str. 305–310; L. Bolzoni, *Il teatro della memoria. Studi su Giulio Camillo*, Padova, 1984; C. Bologna, *Il »theatro« segreto di Giulio Camillo: l'»urtext« ritrovato*, u: »Venezia Cinquecento. Studi di storia dell'arte e della cultura«, I, 1991., 2, str. 217–271.

⁴⁰ U. Eco, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Bari, 1993.

⁴¹ Glavni lik Marquesova romana *Sto godina samoće*, Jose Arcadio Buendia, izumitelj je stroja za pamćenje, i sam enciklopedist i erudit. Promišljajući o fenomenu pamćenja i zaborava, Carlos Fuentes u svojem romanu *Terra nostra*, u poglavju *Gledalište sjećanja*, kroz lik meštra Valerija Camila, gospodara pamćenja (po svomu asocijativna veza ide prema G. Camillu Delminiju, sadržajno i topološki, teatar svijeta, Venecija), raspravlja o znanstvenoj kulturi Europe, njezinu snu o cjelini svijeta i cjelokupnoj duhovnoj, filozofskoj, religijskoj tradiciji, o odnosima sučinjeničnog, dogođenog i onog što bi se moglo dogoditi, težnji čovjeka za spoznajom istine, njezina lica i naličja. Fuentesovo (Camillovo) gledalište sjećanja uključuje sve mogućnosti prošlosti (*antiteatar*) ali i budućnosti: ako, naime, znamo, piše Fuentes, sve ono čega nije bilo, znamo i ono što bi moglo biti. Povijest se ponavlja, jer ne poznajemo druge mogućnosti povijesnog događaja. Potpunost, cjelina, u opciji modernog mišljenja, nije drugo doli smrt. Sred živih slika koje promiču Camillovim teatrom sjećanja, sred svjetala, rešetki, promiče svekolika povijest znanja, svijeta, događaja, fenomena, različitih kultura, jezika, u obrnutom redu – ono što se moglo dogoditi, a nije – područja nespoznatljivog. S nesretnom sudbinom izumitelja koji čeka onoga kojemu preostaje zadatak dokazati njegovu hipotezu, završava i njegov izum, ostajući zatvoren za svijet, okovanih vratnica, ključeva bačenih u rijeku San Barnabá. San meštrov nije ostvaren – sređivanje starih listina, rukopisa, njihova prevođenja, klasificiranja i razlaganja – sposobnost čitanja daleko nadilazi sposobnost govorenja. Gnoseološka metaforika, fantastika i magični realizam enciklopedijskog djela južnoameričkog pisca predstavljaju antipol tradicionalnog umijeća sjećanja: obnuta puta, od pamćenja prema zaboravu, osvajanja sjećanja zaboravljenog novog svijeta, ali na putu prema negdanjem idealu Sve-jednog, pomirenja suprotnosti, vidljivo-nevidljivog, svjetla i tame, reda i nereda, znanja i neznanja. Samo u borbi tih suprotnosti postoji život. Potpunost je smrt, Fuentesov Camillo. Enciklopedija u tome nastavlja svoj život kao vječno neispunjen san čovjeka, tog velikog čuda, uvijek između prošlog i budućeg, konačnog i tranzitornog, tradicije i moderniteta.

⁴² A. Lugli, *Naturalia et mirabilia. Il collezionismo enciclopedico nelle Wunderkammern d'Europa*, Milano, 1990².

jednog *Dragišića* ili *Flaciusa*, Skalić ima svoje mjesto u povijesti enciklopedizma poticajnog za razvoj znanosti kasnijega doba i za novo mišljenje. Djelujući u povijesnom trenutku Europe u kojem je prvo pitanje bilo pitanje jedinstva mišljenja, ostaje Skalić, kao jedna od povijesnih figura prijelaza, na tragu onih odgovora koje će pružiti kasniji mislitelji, sam se kolebajući između oprečnih tendencija mišljenja svojega vremena. Ostajući još pri metafizičkim postavkama svojeg učitelja i njegovih sljedbenika (Aristotel, peripatetizam), nastojeći izaći iz epistemološkog tjesnaca i pronaći metodu pouzdanog znanja. U njegovu se djelu, motreno povijesno, analitičko-kritički, artikuliraju dvije međusobno različite suprotstavljene tendencije razdoblja, jedne koja smjera »globalizaciji« znanja, i druge, antiuniverzalističke, okrenute pragmatičkoj funkciji znanja. On zastupa srednje stajalište, dosljedno svojem poimanju univerzalne filozofije i njezina temelja, istine, koju poima kao skalu mudrosti i filozofa kao znalca univerzalnog, svih znanstvenih disciplina. Ta postavka, učitana u ideju enciklopedizma, vodi Skalića temeljnoj njegovoj namisli općeg prevrednovanja svih znanosti i umijeća i prema programu njihova objedinjenja, svetog i svjetovnog znanja, empirijskih, duhovnih i društvenih znanosti. Svojom enciklopedijom otvara Skalić brojna pitanja, kao što su to odnos znanja i vjere, znanja i umjetnosti, znanja i moći, uloge razuma i iskustva, načina spoznaje i utvrđivanja znanstvene metode izlaganja znanja, njegove korisnosti i difuzije.

Skalićev *curriculum studiorum* odslikava se u njegovoj enciklopediji. Sabirući velik duhovni kapital, potencijale, težnje i nastojanja mislitelja koji već u svoje doba bivaju smatrani *novatores*, Skalićev pothvat predstavlja jedan od oblika opće filozofijske kulture 16. stoljeća, njezinih teorijskih konfrontacija, sumnji i kriza, njezinih paradoksa, njezin finale.

Pitanja koja Skalić otvara dobit će početkom novog razdoblja »epistemološkog prijeloma« (M. D. Grmek⁴³) u XVII. stoljeću početkom nove epohe i radikalnom promjenom teorije i prakse, svoje odgovore, novovjekovnu dimenziju u F. Bacona i R. Descartesa (usprkos nekim kritikama koje se odnose na Descartesov transcendentni realizam i skolastičke predrasude, kako to obrazlaže Edmund Husserl). Riječ je o Descartesovu utemeljenju univerzalne objektivne znanosti i utvrđivanju njezinih kriterija i principa.

Skalić nastavlja na dugu tradiciju mišljenja, ugrađujući u svoju spekulaciju ono aktualno i poticajno njegovu vremenu. Tako primjerice model njegove enciklopedije nalazimo formuliran u mišljenju srednjovjekovlja, stoljeću *suma*, u idealu sustavnog teorijskog znanja. Ideja je to već Rogera Bacona o jedinstvenosti znanja, o uvjetima koje on postavlja izgradnji zgrade znanja, također i njegov projekt obnove znanja, kako piše u svojem pismu Klementu IV. I u njegovu su modelu, kao i u Skalićevu, tri stoljeća poslije, sve discipline znanja usko međusobno povezane, i međusobno ispomažu jedna drugu, kao dijelovi jedne cjeline. Svaka,

⁴³ Mirko Dražen Grmek (Krapina, 9. I. 1924 – Pariz, 6. III. 2000), svjetski ugledan povjesničar i filozof znanosti, u svojoj knjizi *Prva biološka revolucija* (Zagreb, 1996) bavi se filozofskom pozadinom europske znanosti, konkretno prvim »epistemološkim prijelomom« u XVII. stoljeću, problemom nastanka i razvoja znanja, njegove strukture i modaliteta, stjecanja znanstvenih spoznaja i puta do znanstvene istine, poviješću znanosti kao »epistemološke radionice«. Promišljajući povijest mišljenja Zapada kao povijest ideja i njihove sudbine, M. D. Grmek razlikuje tri duhovno-znanstvene revolucije, tri epistemološka prijeloma: 1. sredinom XVII. stoljeća (od pasivnog dinamizma Descartesa do Leibnizova materijalizma i spiritualizma), 2. dr. pol. XIX. st. (darvinizam, biološki determinizam, neovitalizam), 3. sred. XX. stoljeća (molekularna biologija).

piše Bacon, obavlja svoje, i to ne samo u vlastitu korist, nego i u korist drugih, kao što oko upravlja cijelim tijelom, ili noga koja ga podržava i premješta s jednog mjesta na drugo⁴⁴.

Skalićeva koncepcija znanja, ogledalo etičko-kulturnog ideala njegova vremena, isključuje znanje kao samosvrhu i cilj za sebe. Nasuprot tome, smatra ga pretpostavkom i uvjetom ljudskog napretka i sreće, nikad potpuno ostvarljive. U tom smislu Skalićeva koncepcija korespondira s Baconovom pohvalom moralne filozofije, krunom kruga ljudskog znanja, upućujući na cilj i smisao ljudskog života i afirmirajući u tom pogledu nužnu povezanost i uski međuodnos svetog i svjetovnoga znanja. Skalić međutim ne preuzima induktivnu metodu empirijskih znanosti nego filozofijsku, biće čovjeka razumijevajući kao *esse in fieri*, ljudski razum kao stečevinu, ne posjedovanje, na tragu klasičnog shvaćanja filozofije, božanske, ali i ljudske, sjene božanske, kao pitanja o istini.

Skalićev filozofijsko-enciklopedijski diskurs uz njegovu filozofijsku, a onda i povijesno-kulturnu dimenziju i značenje, postaje opet aktualnim danas, u obzoru njemu neslućenog razvoja sve kompleksnijeg sustava znanja i znanstvenih disciplina, od semiotike, semantike, do informatike i kibernetike, telematike i ekologije, moderne ekološke prirodne estetike, molekularnih znanosti, bioetike, masovnih medija, moderne prirodne znanosti, mikrofizike i makrofizike, do novih znanstvenih pojmovlja modernih enciklopedija (automat, doksologija, futurologija, praksiologija, teleonomija, i dr.), znanosti shvaćane sve više kao otuđena spoznaja⁴⁵. Razvojem sve kompleksnijih sustava znanja, širenjem njegova opsega, sadržaja i tehnika, njegovih implikacija za život i opstanak čovjeka, otvaraju se nova pitanja na koja nastoji odgovoriti filozofijsko mišljenje XX. stoljeća. O sve sofisticiranijim strukturama moći, zahvaljujući novovjekovnom sustava znanja, govori Michel Foucault u nizu svojih predavanja 1979. na Sveučilištu u Stanfordu, objavljenima pod naslovom *Omnnes et singulatim*, pitajući što je taj sustav učinio od modernog čovjeka i na koji su način neka temeljna njegova iskustva (patnja, ludilo, zločin, smrt), premda nisu promakla njegovoj svijesti, vezana upravo za spoznaju i moć. Jesu li širenjem granica ljudskog znanja proširena područja njegove slobode i samospoznaje, u kakvu odnosu danas stoje teorija, znanje i čin, je li znanje prošlog znanje mrtvog pohranjeno u enciklopedijskom pamćenju, podložno neprestanoj mijeni, ili je riznica mudrosti, san ili utopija? Je li čovjek postao gospodarem ili robom vlastita znanja, kako pita već Bacon (*magister et / aut minister*), radi li na usavršavanju svoje prirode i vrli- na, na održavanju svojega duhovnog zdravlja? Je li spekulativni um okrenut traganju za istinom postao praktičkim, prirodnom težnjom čovjeka dobru i sreći? Najposlije pitanje koje nam se postavlja s četiristoljetnim odmakom, jamči li spoznaja ispravno djelovanje? Pretpostavlja li poznavanje etike dobar, moralan čin? Ili još starije pitanje, ono Aristotelovo, pitanje izbora, odluke čovjeka da bude ili zvijer ili Bog. Premda znademo zlo, izbjegavamo li ga? Nije li zaboravljen davnašnji san o međusobnoj svezi znanja, njihovoj cjelini i uključenosti u život?

Pišući svoju enciklopediju u sutonu renesanse, sviješću znalca velikih drevnih kultura, uvjeren kako dobro čovječanstva ovisi o razvoju znanja koje pomalo gubi svoj ezoterični karakter, poprimajući karakter sterilne erudicije, nezainteresirane spoznaje, također ovisi i o

⁴⁴ F. Bacon, *Opus tertium*, str. 18.

⁴⁵ G. Böhme, *Das Andere der Vernunft*, Frankfurt/M, 1913.

osobi znalca⁴⁶ i korisnika znanja, ostavlja Skalić budućim naraštajima pitanja na koja svako vrijeme nudi vlastite odgovore koji generiraju opet nova pitanja. Filozofijska pitanja Skalićeve o bitku i istini, o cjelini znanja, platonički tradirajući ideal jedinstva istinitog, dobrog i lijepog, pretpostavke kvalitete ljudskog života, žive transformirana i modificirana u mišljenju znanstvenika i filozofa XX. stoljeća različitih orijentacija, od neopozitivizma, neoempirizma i pragmatizma, logičkog pozitivizma, zaokupljenih pitanjem upravo jedinstva znanosti i njihove metode, pitanjem pedagoške edukacije, ethosa znanja. Bez obzira na nemogućnosti ili barem rezerve spram ideje jedinstva znanosti u tradicionalnom, ovdje skalićevskom smislu unificiranosti svega znanja, ipak se enciklopedijski zahtjev filozofije smatra ostvarljivim⁴⁷.

Svekoliko znanje, njegova javna i društvena dimenzija, ne više privatno dobro, kolektivni karakter znanstvenog istraživanja moderne tehničke civilizacije u svojem promišljanju stoga se nužno vraća izvorima, korijenima, pa tako i enciklopedijskom idealu i modelu Skalićeve shvaćanja jedinstva znanstvenog uma i filozofske refleksije, spekulativnog božanskog i ljudskog, svjetovnog, praktičkog znanja, teženom jedinstvu *sapientia divina – prudentia humana (scientia civilis, humana)*, sadržanom u renesansnoj distinkciji *biti – biti dobro – biti uvijek* (u F. Petrića i F. Piccolominiu)⁴⁸. Ili, u modernoj opciji, u modernomu filozofskom rječniku, u promijenjenim terminima, teženom jedinstvu teorijsko-kontemplativno-praktičke funkcije znanja, i kritike pukog instrumentalnog uma, tehnološke moći, vraćanju aristotelovskom pojmu *fronesis*, djelatnoj ljudskoj mudrosti, dijalektičkom odnosu znanja i razboritosti, mudrosti – poučku koji nam ostavlja Skalić svojim djelom, temeljem moderne enciklopedije i leksikografije.

PAVAO SKALIC'S ENCYCLOPAEDIAE, SEU ORBIS DISCIPLINARUM... IN THE CONTEXT OF RENAISSANCE PHILOSOPHICAL THOUGHT

SUMMARY. The paper expounds some of the central philosophical issues related to the Aristotelian-Scholastic tradition of encyclopedism and the creation of the foundations of new encyclopedism as an expression of modern images of world and man. The authoress examines the modern paradigm of thought, articulated particularly in the opuses of Pavao Skalić and a number of other Croatian and European thinkers of the 16th century, in the function of the entire Renaissance spiritual renewal, especially the renewal of knowledge, in the new definitions of its tenets, its foundation, and its purpose.

The issue is also expounded and interpreted in the contexts of philosophical-cosmological, theory-of-knowledge, and gnoseological dimensions in the languages of science and art and its implications in Skalić's times.

⁴⁶ Skalić kritizira nekvalificiranost, hvalisavost, uvjerenost znanstvenika da poznaju svijet, a ne stvaraju čovjeka boljim, niti razumnijim, *De magia*, str. 146.

⁴⁷ Vidi članak *Enciclopedia*, N. Abbagnano, *Dizionario di filosofia*, TEA, Utet, Torino, 1993.

⁴⁸ *Sapientia ut bene simus, prudentia ut simus*, F. Piccolomini, *Universa philosophia de moribus nunc primum in decem gradus redacta et explicata*, cap. XL, Venetiis, 1583, str. 300.

ENCYCLOPÆ-
diæ, seu Orbis disciplina-
rum, tam sacrarum quàm pro-
phanarum, Epistemon:

PAULI SCALICHII DE LIKA,
COMITIS HUNNORVM, ET BARO-
NIS ZKRADINI, S. T. DOCT.

EIVSDEM,

- THESES Mysticæ Philosophiæ.
Eulogus, seu de anima separata, eiusque passione.
De iusticia æterna, seu vera promissione, Gradatio.
Exilium, seu de vera Christi doctrina, & de sola fide iustificante,
Ephesia disputatio.
De chorea Monachorum, seu cœtu Antichristi.
De Labiryntho Romani Antichristi.
De Illustrium origine.
Reuolutio alphabetaria, seu perfectissima ad omne genus scien-
tiarum Methodus.
Dialectica contemplatiua, ad consequendos scientiarum habi-
tus perquàm utilis ac necessaria.
Conclusiones, in omni genere scientiarum, mille quingentæ
quingenta tres olim Bononiæ primùm, deinde Romæ
propositæ, De mundo archetypo, Intellectuali, Cœlesti,
Elementali, Minore, & Infernali.
Dialogus de Missa.
Glossa in trigintaduos articulos Canonis Missæ, ex Apostolo.
Epistola ad Romanum Antichristum.
Encomium Scientiarum.

BASILEAE, PER IOAN-
nem Oporinum.

REVOLUTIO ALPHABETI-
CA, SEU PERFECTISS. AD OMNES
scientias Methodus: PAULI SCALII,
CHII de Lika, &c.

RAESENS institutum tribus partibus
continetur: quarum prima simplicium ter-
minorum, quos hoc negotium recipit, co-
gnitionem tradit: secunda, contractionem
terminorum: tertia, discursum eorundem
complectitur.

TRACTATUS PRIMVS.

De Simplicibus: Quid sint, & quàm late pateant.

SImplex apprehensio est signū alicuius cōtracti, con-
stitutum, ut pars propinqua eiusdem, quod nunc de
aliquo, tum de quo aliquid dicitur, implicite, explicitè,
abstractè, cōcretè, simpliciter, mixtim, mutuò, diuersim,
transuersim, continuando, ascendendo, descendendoq;
alterum cum altero communicando, ut patebit.

Coordinatio artis, seu Alphabetum prin-
cipiorum.

	γ	κ	π	πρᾶγμα	
	ἀγαθότης	δ	σ	σφαζα	
	μικρὸς	λ	ο	ὁμόνοια	
Prædicata abso-	διάρκεια	γ	φ	φανερότης	Prædicata respe-
luta & princi-	δωαμια	π	α	ἀρχή	ctiua, & princi-
pia per intelle-	σοφία	γ	μ	μέτρον	pia instrumētū si-
ctus operatio-	δελτα	γ	π	πέλας	militer ab intelle-
nes fabricata.	ἀρετή	κ	μ	μικρὸς	ctū procedentiā.
	ἀλήθεια	υ	ι	ἰσότης	
	δβζα	γ	ι	ἐλάσις	

Coordinatio

METHODVS.

B { 3 Virtus
 4 uniuersale
 6 unio
 7 ubi
F { 3 Gloria
 7 genus
 1 Descensus
 3 diuisio
A { 4 diuersitas:
 5 dissimile
 6 discordia
 7 discretum
 8 dictio
E { 1 Explicitum:
 3 aequale
 4 aeternum
 5 excursus
 6 extrinsecus
 7 extremitas
 8 aestimatiuum
 9 effectus
 3 Compositio
 5 concursus
 6 concretum
 7 continuum
Z { 8 corpus
 9 causa
 10 commune

K { 3 Casus
 4 quies
 5 quantitas
 6 quando
 7 qualitas
 3 Locus, Locatum
 4 affinitas
 5 conuersio
A { 6 consumptio
 7 posteritas
 8 linea
 3 Morale
 4 motus
 5 materia
M { 6 mixtio
 7 medium
 8 memoria
 9 mensura
 3 Naturale
 5 negatio
N { 6 propositio
 7 prioritas
 8 numerus
 10 natura
 3 Ordinatio.
 4 alteratio
O { 5 agnitio
 6 coniunctio
 7 mediatio
 8 cratio

P { 3 Recessus
 4 rationale
 5 irrationale
 6 relatio
 7 ratio
 8 respectiuum
 2 Situs
 3 subiectum
 4 substantia
S { 5 simile
 6 simplicitas
 7 species
 8 superficies
 9 sensus communius
 10 sensus
T { 1 Totale
 3 tempus
 4 temporale
 5 terminatio
 6 transitio
 3 Fortuna
 4 finitio
 5 forma
Q { 6 finis
 7 figura
 8 phantasia
X: habitus.